

DĒL KAI KURIŲ BALŲŲ KALBŲ ŽEMĖS ŪKIO AUGALŲ PAVADINIMŲ KILMĖS

A. SABALIAUSKAS

Ridikas (*Raphanus sativus*)

1. A. de Kandolio (38,553) nuomone, ridiko tėvynė esanti Vakarinė Azija. Talmudo liudijimu, ridikai puikiai augę senovės Babilonijoje (plg. O. Schrader, Reall., 2, 251). Iš Azijos šis augalas labai anksti turėjęs patekti į Egiptą. Herodotas (2,125) nurodo, kad, sprendžiant iš piešinių Cheopso piramidėje, šio paminklo statytojai šalia svogūnų ir česnakų gausiai valgę ir ridikus (συρματη) (plg. G. Buschan, 243). Kaip liaudies maistas ridikai minimi senosiose graikų komedijose (plg. O. Schrader, Reall., 2, 251). Ridikus pažinę ir senovės romėnai. Jie paprastai prie ridiko pavadinimo dar pridėdavo epitetą *Syriaca* arba pažymėdavo *quae Assyrio semine venit*. Tai irgi rodo rytietišką augalo kilmę (plg. O. Schrader, Reall., 2, 251).

2. Baltai ir slavai su šia daržove susipažino veikiausiai kiek vėliau. Kokių nors archeologinių duomenų, liudijančių jos amžių baltų ir slavų kraštuose, kol kas neturime. Pavyzdžiui, remdamiesi kalbiniais duomenimis, galime teigti, kad lietuviai jau XII a. ridikus pažino. Aišku, slavai juos turėjo pažinti anksčiau, nes baltai, kaip matysime, su šiuo augalu susipažino per slavus.

3. Ide. kalbose plačiausiai aptinkami dvejospos kilmės ridiko pavadinimai.

Graikiškas ridiko pavadinimas *ραφανίς*, *ραφάνη*, *ράφανος* yra tos pačios šaknies kaip ir ropės pavadinimas *ράπυς*, *ράφυς*. Graikų kalboje iš šio augalo vardo ridikas ir gavo savo pavadinimą. Iš graikų kalbos toks ridiko pavadinimas pateko į lotynų kalbą — *raphanus*. Vėliau šis pavadinimas išliko romanų kalbose: it. *rafano*, isp. *ràbano*, port. *rabanete*.

Šalia skolinio iš graikų lotynų kalboje buvo ir kitas savas ridiko pavadinimas *rādīx*, kurio pirminė reikšmė yra „šaknis“. Šis lot. žodis pateko į germanų kalbas: sen. vok. aukšt. *rati(c)h*, *retich*, sen. angl. *rædic*, vid. vok. aukšt. *retich*, *rätich*, vok. *Rettich*, šved. *rättika*. Sen. vok. aukšt. *merraatich* rodo, kad iš pradžios šis žodis germanų kalbose turėjęs šaknyje *ā* (plg. F. Weigand, 577—8; F. Kluge, Et. Wb., 597). Iš germanų pastarasis ridiko pavadinimas pateko į suomių kalbą — *räätikka* (plg. T. E. Karsten, IF, 26, 250—1; Germ., 207). Aptinkamas jis ir vengrų kalboje — *reték*.

4. Randame tokių ridiko pavadinimą taip pat slavų kalbose: ssl. *redbky, rǫdbky*, sen. rus. *ретька* (И. И. Срезневский, 3, 216), rus. *редька*, baltr. *рэдзька*, ukr. *редька*, serb.-chr. *родаква, рѣтка, рѣква*, slovén. *rédkew*, ček. *ředkev, řetkev*, slov. *red'kev* (V. Machek, Rost., 60), lenk. *rzodkiew*, aukšt. luž. *rjedkej*, žem. luž. *řadkej* (plg. F. Miklosich, Et. Wb., 284–5; A. Преображенский, Эт. сл., 2, 194; M. Vasmer, Et. Wb., 2, 504; J. Holub, F. Kopečný, Et. sl., 321; V. Machek, Et. sl., 432).

Jau iš pirmo žvilgsnio matyti, kad šiems slavų kalbų ridiko pavadinimams negalima atstatyti vieningos prolytės. Iš minėtų pavyzdžių galima atstatyti bent keturias prolytes: **redǫky, *rodǫky, *rǫdbky, *rǫdǫky* (plg. V. Machek, Rost., 60). Toks nevienodumas rodo, kad šis ridiko pavadinimas nėra slaviškas žodis. Į daugumą slavų kalbų jis pateko iš germanų (plg. A. Meillet, Étud., 184; C. C. Uhlenbeck, AfslPh, 15, 490; V. Kiparsky, Lw., 276–7). Rusiškos pavadinimo formos veikiausiai kilusios iš vok. žem. kalbos (plg. V. Kiparsky, Lw., 276–7). Vokiečių siaurasis *e* rusų kalboje galėjo būti perteiktas *o* kaip ir žodyje *Бѣркѣ* < vok. *Bern* (plg. K. Būga, ZfslPh, 1, 42). Slavų kalbose šio ridiko pavadinimo fonetika galėjo keistis ir dėl liaudies etimologijos. Kai kurie šie pavadinimai į slavų kalbas galėjo patekti ir iš romanų kalbų (plg. M. Vasmer, Et. Wb., 2, 504; V. Machek, Rost., 60).

Vėliau iš rusų kalbos toks ridiko pavadinimas pateko ir į kai kurias kitas Tarybų Sąjungos tautų kalbas: evenk. *редька*, evenkik. *редька*, bur.-mong. *редькэ* ir kt.

5. Šios šaknies ridiko pavadinimas randamas ir baltų, būtent, lietuvių ir latvių kalbose.

Artinkame jį jau ir senuosiuose mūsų kalbos paminkluose: K. Širvydo žodyne (331), J. Morkūno Postilėje (270). Į lietuvių kalbą šis žodis pateko iš sen. rusų kalbos. Pateko jis dar prieš *o > e*, vadinasi, ne vėliau kaip XII a. (plg. K. Būga, ZfslPh, 1, 42; В. И. Костельницкий, 397).

Lietuvių aukštaičių rytiečių tarmėse artinkama šio pavadinimo forma *rudikas*. K. Būga (ZfslPh, 1, 42) mano, kad ji, kaip ir latvių kalbos ridiko pavadinimas, yra kilusi iš sen. rusų (K. Būgos terminu baltarusių — Weissrussen) formos **rǫdbkǫ*, kur *ǫ* šaknyje atsirado dėl priebalsio *r* kietinimo. Panašų vokalizmo pasikeitimą K. Būga mato ir latvių kalbos žodyje *krusts* (šalia *kristis*) (K. Būga, RRš, 2, 538). Tačiau šią formą, kaip matysime, galima aiškinti ir kitaip.

6. Latvių kalboje daugiausia išplitęs ridiko pavadinimas *rutks*. J. Endzelynas (EM, 3, 565) mano, kad veikiausiai ši forma yra kilusi iš formos **ridiks*, tik šaknies vokalizmas pasikeitė pagal žodį *ruds* „rausvas, rudas“. Tai, gal būt, iš dalies rodytų ir tokios šio pavadinimo formos, kaip *ruduks* (EM, 3, 554; J. Endzelins, La. Gr., 72), *rudaks* (T. Šmite, FBR, 12, 51; EH, 2, 381), pasitaikančios šalia formos *rutaks* (F. Adamovičs, FBR, 3, 107). Tokiu būdu galima būtų aiškinti ir lietuvių kalbos formą *rudikas*, nes forma **rǫdbkǫ*, iš kurios, K. Būgos nuomone, galėję kilti minėti latvių ir lietuvių ridiko pavadinimai, rusų kalbos paminkluose neartinkama.

Latvių kalbos tarmėse vieną kartą užfiksuota ir forma *rīdiks* (EH, 2, 375). Dėl jos izoliuotumo kokias nors išvadas daryti sunku.

Latviškas ridiko pavadinimas dabartinėje latvių kalboje aptinkamas ir kitame sudurtiniame daržovės pavadinime — *mārrutks* „krienas“, kuris sudarytas pagal vok. *Meerrettich*, išverčiant antrąją žodžio dalį.

Iš ridiko pavadinimo savo vardą gavo ir kai kurie kiti augalai: *ežera rutks*, *velna rutks*, *juodu rutks* „*Cicuta virosa*“, *meža rutks* „*Geum rivale*“, *lauka rutks* „*Raphanus raphanistrum*“ (EM, 3,565).

Kuršių kopų žvejų latvių kalboje aptinkamas ridiko pavadinimas *retichs* (J. Plāķis, 77). Šis pavadinimas gautas iš vokiečių kalbos.

7. Matome, kad baltai ir slavai turi tą patį ridiko pavadinimą. Abejose kalbų grupėse, kaip ir daugelyje kitų ide. kalbų, šis pavadinimas yra skolintas. Daugumas slavų jį gavo iš germanų, o baltai iš slavų. Apie ridiko pavadinimą senovės prūsų kalboje jokių žinių nėra.

Morka (*Daucus carota*)

1. Šio augalo tėvyne linkstama laikyti Europą arba Priešakinę Aziją (plg. A. de Candolle, 554; O. Schrader, Reall., 2,69; H. Burchardówna, 170).

Morkų pėdsakų yra rasta Šveicarijoje Robenhauzo sijinių gyvenviečių liekanose (plg. G. Buschan, 148; O. Schrader, Reall., 2,69). Tačiau šiuo radiniu kai kas abejoja (plg. J. Hoops, Reall., 1, 234).

2. Lenkijos teritorijoje randame morkų sėklų iškasenose, datuojamose VII–IX a. (plg. H. Burchardówna, 164, 175).

Apie morkų auginimą šiuo laiku Lietuvos bei Latvijos teritorijose trūksta žinių. XVI a. Lietuvos dvarų inventoriuose šis augalas yra minimas, tiesa, palyginti ne taip jau dažnai (plg. K. Jablonskis, 419, 451, 455, 678). 1624 m. ir 1630 m. Latvijos dvarų kadastruose randame, kad morkas kaip duoklę Latvijos valstiečiai tiekę dvarininkams (plg. A. Švābe, IMM, 1922, 169; J. Schwers, 301).

3. Ide. kalbose aptinkame keletą įvairios kilmės šio augalo pavadinimų. Iš lot. kalbos morkos pavadinimas *carota* įvairiais keliais pateko į kai kurias kitas ide. kalbas: it. *carota*, alb. *karotë*, pranc. *carotte*, angl. *carrot*, vok. *Karote* ir kt.

Germanų ir slavų kalbose labiausiai išplitęs kitas morkos pavadinimas: sen. vok. aukšt. *mor(a)ha*, vid. vok. aukšt. *morhe*, *mörhe*, vok. *Möhre*, sen. angl. *more*, angl. *more*, sen. dan. *moræ*, sen. šved. *mora* ir kt. (plg. J. Hoops, Reall., 1, 234; F. Weigand, 2, 206–7; F. Kluge, Et. Wb., 484), rus. *морковь*, *морква* (В. Даль, 2, 347), baltr. *морква*, ukr. *морква*, bulg. *морков*, serb.-chr. *mrkva*, slovėn. *mrkev*, ček. *mrkev*, slov. *mrkva*, lenk. *marchew*, aukšt. luž. *morchej*, žem. luž. *marchwej* (plg. M. Vasmer, Et. Wb., 2, 158–9; А. Преображенский, Эт. сл., 557; F. Miklosich, Et. Wb., 192).

Iš slavų šis morkos pavadinimas pateko ir į kitas kalbas: rum. *morcov* (plg. A. Rosetti, 44), mold. *морков*. Iš rusų kalbos vėlesniais laikais ši žodį gavo ir kitos Tarybų Sąjungos tautų kalbos: tuv. *морковь*, bur.-mong. *морхооб*, evenk. *морковь*, evenkik. *морковь* ir kt. Iš slavų, kaip matysime, ši žodį gavo ir lietuviai.

Dėl šio žodžio kilmės yra įvairių nuomonių. Pirmiausia jis siejamas su gr. Heziodo βράχανα· τὰ ἄγρια λάχανα, graikų formai atstatant prolytę **mrk-* (plg. A. Walde, Vrgl. Wb., 2, 313; É. Boisacq, D. ét., 131; J. Hoops, Reall., 1, 234; M. Vasmer, Et. Wb., 2, 158; F. Kluge, Et. Wb., 484). Semantiniu po-

žiūriu toks siejimas yra labai įmanomas, nes dažnai kultūrinis augalas gauna savo vardą iš kokio nors laukinio augalo (gr. ἀγρία λάχανα „laukinės daržovės“). Tačiau vieningą prolytę graikų, germanų ir slavų kalbų žodžiams atstatyti sunku.

Daugelis tyrinėtojų slavišką morkos pavadinimą laikė skoliniu iš germanų (plg. F. Miklosich, Et. Wb., 192; A. Walde, Vrgl. Wb., 2, 313; C. C. Uhlenbeck, AfsIPh, 15, 489; O. Schrader, Reall., 2, 69). Šiai nuomonei pritarė ir Boduenas de Kurtenė (10). Toks teigimas iš dalies yra pagrįstas, nes iš šios šaknies slavų kalbose aptinkamų morkos pavadinimų negalima atstatyti vieningos prolytės. Tačiau, antra vertus, ir visų slavų kalbų šį morkos pavadinimą neįmanoma fonetiškai susieti su germanišku morkos vardu. Todėl iš germanų veikiausiai yra paskolinti tik lenkų, lužicų kalbų morkos pavadinimai (plg. V. Kiparsky, Lw., 75–6; M. Vasmer, Et. Wb., 2, 158–9; V. Machek, Rost., 167).

V. Machekas (LP, 2, 158; Rost., 167) mano, kad tiek slavai, tiek germanai morkos pavadinimą gavo iš nežinomos neindoeuropiečių kalbos. Jis rašo: „Vzhledem k tomu, že ta rostlina je v Evropě domácí od pradávna všude, lze tvrditi, že jak slovanské **morky*, tak i germánské **murxō* byly — nezávisle na sobě — přejaty z řeči předindoevropských původních obyvatelů Evropy“ (Rost., 167).

4. Kaip minėta, šios šaknies morkos pavadinimas iš slavų pateko ir į lietuvių kalbą. Mūsų tarmėse bei raštuose aptinkame įvairių fonetinių šio žodžio variantų: *morkà*, *mōrkas*, *morkvà*, *morkvė*, *markvà* (plg. J. Dagys, 116; F. Kurschat, Wb., 1, 67, 135). Lietuvių kalbos forma *morkvà* visai atitinka rus. dial. морква, baltr. морква; iš kur ji į lietuvių kalbą ir pateko (plg. A. Brückner, Fw., 110; J. Otrębski, Tw., 3, 33; B. И. Костельницкий, 259; K. Būga, ZfslPh, 1, 48). Forma *morkvà* jau randama K. Širvydo žodyne (142). Forma *morkà* atsirado jau lietuviškoje dirvoje. Toks priebalsio *v* iškritimas skoliniuose gana dažnai pastebimas, plg. *liėkarsta* < *liėkarstva*, *kōlyti* < *kvōlyti* (Pr. Skardžius, Lw., 135). Šis priebalsis kartais iškrinta ir savuose žodžiuose (plg. J. Endzelīns, La. Gr., 212–20; BVSuF, 49–50).

Įvairūs kamieno pakitimai įvyko pagal kitų žodžių analogiją, pavyzdžiui, forma *morkvė* galėjo atsirasti žodžių *būlvė*, *rópė* įtakoje, *mōrkas* pagal kitus *-o* kamienius daržovių pavadinimus.

5. Latviai šios šaknies morkos pavadinimo neturi. Ten labiausiai paplitęs žodis *burkāns*, kurį aptinkame ir kitose kaimyninėse kalbose: rus. боркан, буркан (B. Даль, 1, 115, 143), Rytų Prūsijos vok. *Burkan*, *Borkan*, *Porkan* (H. Frischbier, 1, 120), suom. *porkanna*, est. *porgand*, mokš. *пурьккя*, lyb. *borkons*, liet. *buřkonas*, *burkūnas* (L. k. žd., 1, 972, 973). Kaip matome, šis morkos pavadinimas apima tam tikrą šiaurės—rytų Europos dalį. Iš slavų jį teturi tik rusų kalba, iš germanų — tik Rytų Prūsijos vokiečiai. Į Pabaltijo suomių kalbas šis žodis pateko iš rusų kalbos (plg. J. Mikkola, Ber., 91). Bet neiškiu, iš kur jis atkeliavęs į rusų kalbą. V. Kiparskis (Baltend., 201, plg. M. Vasmer, Et. Wb., 1, 108) mano, jog rusai šį morkos pavadinimą gavo iš Pabaltijo vokiečių, o į čia šis žodis pateko per vienuolynų lotynų kalbą iš graikų (βράχανα). Vadinasi, tai būtų tos pačios kilmės žodis kaip ir anksčiau minėtas slavų, germanų morkos pavadinimas, tik atsiradęs visai skirtingu keliu. Tačiau M. Fasmeris (Et. Wb., 1, 108), atrodo, pagrįstai su tokiu aiškinimu nesutinka,

nes gr. *βράκωνα* yra labai retai vartojamas ir mokslinėje literatūroje neaptinkamas žodis.

K. Būga (ZfslPh, 1, 48) taip yra šiuo klausimu rašęs: „*мѣркы* kann von gleicher Herkunft sein wie *бѣрканѣ*. Nur kennen wir heute noch keine solche Sprache, in welcher *m* zu *b* werden kann oder umgekehrt. Dass im Altertum an der Ostsee eine solche Sprache vorhanden war, in welcher *b* mit *m* wechseln kann, zeigen nicht nur *мѣркы* und *бѣрканѣ*, sondern auch lett. *buca* und *muca* „Tonne“.

Taigi nekeliančių abejonių aiškinimų nėra.

6. Šis morkos pavadinimas randamas jau XVII a. latvių kalbos paminkluose, pavyzdžiui, G. Mancelis (Phras. lett., XVI) rašo „gelbe Rüben, Burrkani“, J. Langijas „Burkans, plur. Burkani, gelbe Möhre oder Rübe“ (plg. t. p. J. Schwerts, 301). Sunku pasakyti, kuriuo keliu šis žodis pateko į latvių kalbą. Galimas daiktas, kad jį latviai gavo iš rusų kalbos, kaip teigė A. Briukneris (Fw., 75). K. Būgos nuomone (ZfslPh, 1, 48), iš latvių ši morkos pavadinimą pasiskolino Pabaltijo vokiečiai, tačiau galėjo būti ir priešingai.

Latvių kalbos tarmėse šalia formos *burkāns* aptinkame ir formas *burkanis*, *burkantis* (EH, 1, 254). Pastaroji forma gali būti tos pačios kilmės kaip liet. *burkantas*. Tačiau priesaga su formantu *-t-* galėjo kartais atsirasti šiame žodyje latvių kalbos dirvoje pagal mažybines formą *burkantiņš* (dėl šios priesagos plg. J. Endzelīns, La. Gr., 316–7).

7. Toks morkos pavadinimas aptinkamas kartais ir lietuvių kalbos tarmėse: *buřkonas*, *burkūnas* (L.k. žd., 1, 972, 973). Šie žodžiai į lietuvių kalbą pateko veikiausiai dviem keliais: iš Rytų Prūsijos vokiečių ir latvių kalbų. Tai rodo ir jų geografija.

K. Širvydo žodyne (243) randame žodį *burkuntai* < *burkantai*. Ten jis vartojamas kaip sinonimas žodžiui *pasternokai*. Į lietuvių kalbą jis pateko iš rusų kalbos (plg. K. Būga, ZfslPh, 1, 48; Pr. Skardžius, Lw., 48). Tačiau labai neaiški yra šio žodžio priesaga. Minėti kalbininkai mano, kad čia yra ta pati priesaga kaip est. *porgand* „morka“. Bet toks teigimas kelia abejonių, nes rusų kalbos šaltiniuose panašia priesaga šio žodžio nerandame, o iš Pabaltijo suomių kalbų tokią priesagą šiame žodyje teturi tik estų kalba. Taigi ši priesaga galėjo atsirasti ir lietuvių kalbos dirvoje.

Lietuvių kalboje gana plačiai aptinkamas šios šaknies žodis *barkūnas* „Melilotus“ (L.k. žd., 1, 537; K. Būga, ZfslPh, 1, 48). Tokia reikšmė šis žodis randamas ir rusų kalboje (B. Даль, 1, 143), iš kur jis pateko į lietuvių kalbą.

Šių žodžių šaknies vokalizmo skirtumas reikėtų aiškinti jų fonetiniu įvairumu rusų kalboje.

8. Lietuvių kalbos vakarinėse tarmėse aptinkamas dar ir kitas morkos pavadinimas. Šio pavadinimo pasitaiko įvairių fonetinių variantų: *germėlė*, *germolė*, *germūlė*, *germuolė*, *girmolė*, *girmolis*, *girmuolė* (L.k. žd., 3, 260, 261, 344; J. Dagys, 116; J. Gerullis, Chr. Stang'as, 82). Šis pavadinimas paskolintas iš vokiečių kalbos. Rytų Prūsijos vokiečių tarmėse aptinkama forma *Gēlmöhre* (H. Frischbier, 1, 224, 225), iš kurios ir kilo šis morkos pavadinimas (plg. K. Alminauskis, 53, 54). Lietuviai skolindami tik sukeitė priebalsius. Panašių metatezės reiškinių, ypač skoliniuose, pasitaiko gana dažnai, plg. lat. *redele*, est. *redel* < vok. žem. *leder*,

lat. *purvelis* < *pulveris* (plg. J. Endzelīns, La. Gr., 235). Lietuvių kalboje atsirasti įvairiems fonetiniams šio morkos pavadinimo variantams galėjo įtakos turėti asociavimas su kitais lietuvių kalbos žodžiais, pavyzdžiui, *girià*, *mõlis*.

9. Toks morkos pavadinimas aptinkamas ir Kuršių kopų žvejų latvių kalboje: *germele* (M. Voelkel, 11), *ġermile* (M. Graudiņa). Į latvių kalbą šis žodis galėjo patekti iš lietuvių arba tiesiog iš vokiečių kalbos.

10. Peržiūrėjus morkos pavadinimus baltų, slavų ir kitose kalbose, matome, kad šie pavadinimai dažniausiai yra neaiškios kilmės. Baltų kalbose vartojami morkos pavadinimai yra skolinti iš slavų ir vokiečių kalbų. Lietuvių kalboje labiausiai išplitęs iš slavų gautas morkos pavadinimas. Apie šio augalo pavadinimą senojoje prūsų kalboje nėra jokių žinių.

Agurkas (*Cucumis sativus*)

1. Augalo tėvyne A. de Kandolis (331, 559) laiko Indiją. Tai nuomonei priitaria ir kiti vėlesnieji tyrinėtojai (plg. H. Burchardówna, 170—1; O. Schrader, Reall., 1, 653; A. Engler, Hehn Kult., 318).

Iš Indijos šis augalas dar prieš m. e. pateko į Kiniją (plg. A. de Candolle, 332). Augino jį ir senovės graikai. Iš graikų pirmasis agurką mini Alkėjas (VII a. pr. m. e.). Jis šį augalą vadina σικυς. Taip pat Iliadoje (2, 572; 23, 299) minimas miestas Σικυον, kuris anksčiau buvo vadinamas Μηκωνη „aguonų miestas“, veikiausiai gavęs savo vardą iš agurko pavadinimo (plg. O. Schrader, Reall., 1, 653).

Tiesiog iš graikų ar per kokius tarpininkus gavo šį augalą ir slavai. Iš ten vėliau agurkas pateko į baltų, o taip pat kai kuriuos germanų kraštus.

Lenkijos teritorijoje archeologinių iškasenų tarpe agurkų sėklų aptinkame datuojamų jau VIII—X a. (plg. H. Burchardówna, 165, 176). Lietuvos bei Latvijos teritorijų archeologinėse iškasenose agurkų auginimo pėdsakų kol kas nerasta. XVI a. Lietuvos dvarų inventoriuose agurkai jau pasitaiko. Minimi ten jau ir rauginti agurkai (plg. K. Jablonskis, 451, 453, 678).

2. Ide kalbose aptinkama keletas agurko pavadinimų. Daugiausia tie pavadinimai yra skolinti ir palyginti neseniai vartojami žodžiai. Kai kurių ide kalbų agurko pavadinimai yra kilę iš lot. *cucumis*, *-eris*, būtent: ital. *cocomero* „arbūzas; agurkas“, pranc. *concombre*, isp. *cucumeráceo* „agurkinis, agurkų“, angl. *cucumber*, vok. (aptinkami pietinėje bei vakarinėje Vokietijos dalyje) *Kukummer*, *Kumerling*, *Guckummer*, *Kommer*, *Kumr*, *Cummer*, *Kukumr*, oland. *komkommer* (Trübners Wb., 259; F. Weigand, Wb., 1, 1167), serb.—chr. *kukumar* (F. Miklosich, Et. Wb., 146). Iš lot. *pepo*, *-onis* (< gr. πέπων) „melionas (Cucumis melo)“ yra kilę kai kurių romanų kalbų agurko pavadinimai, pavyzdžiui: isp. *pepino*, port. *pepino*, mold. *πέπεне*. Pietinių slavų, rumunų ir albanų kalbose randamas kitos šaknies agurko pavadinimas, būtent: bulg. *красавица*, serb. *красаваца*, chr. *krastavica*, rum. *castravete*, alb. *kastravec*. Šis pavadinimas mėginamas sieti su ssl. *krasta*, *krastavъ* „šiuurkštus, gruoblėtas, nelygus“ (plg. V. Hehn, 318; A. Будилович, 89). P. Černychas (Оч. лекс., 61) su minėtu agurko pavadinimu sieja ir rusų *коростовик*, *коростянка* „Scabiosa“ (В. Даль, 2.169).

3. Tačiau labiausiai Europos kalbose yra išplitęs kitas agurko pavadinimas. Šis pavadinimas aptinkamas slavų, baltų, germanų ir kitose kalbose. Tai taip

pat skolintas žodis, į šias kalbas patekęs įvairiais keliais. Šios šaknies agurko pavadinimą turi didelė dalis slavų kalbų: rus. *огурец, огурук* (В. Даль, 2, 649), baltr. *agurok, zurok* (П. А. Пасторный, 142), ukr. *огірок*, serb.-chrв. *узорак*, ček. *okurka, okurek*, slovк. *uhorka, uharka, uherka, ugorka, uhorok* (V. Machek, Rost., 227—8), lenk. *ogórek*, aukšt. luž. *korka*, žem. luž. *gurka*.

Iš minėtų šios šaknies slavų kalbų agurkų pavadinimų vienos prolytės atstatyti negalima. Remiantis slovākų bei serbų-chorvatų pavadinimais, galima atstatyti prolytę **angur-*, tuo tarpu rytinių slavų, čekų, lenkų kalbų agurko pavadinimai rodo prolytę **ogur-*. Senesnė prolytė yra **angur-*. Tai rodytų minėtų slaviškų agurko pavadinimų šaltinis gr. bizant. *ἀγγουρον* (dabartinės graikų kalbos *ἀγγουρι*). Slavai tiek patį augalą, tiek ir jo pavadinimą veikiausiai gavo iš graikų (plg. M. Vasmer, Et. Wb., 2, 253—4; ZfsIph, 19, 449). Prolytės **ogur-* atsiradimą V. Machekas (Rost., 228) aiškina disimiliacijos keliu, nosiniam *n* išnykstant prieš sklandųjį *r* („...asi p̄es spodobu: *n-r > r-r > O-r*“).

Šio agurko pavadinimo kilmė nėra visai aiški. Vieni gr. *ἀγγουρον* aiškina, remdamiesi graikiška medžiaga. Jų nuomone, šis žodis reiškia „neišnokęs, žalias“ (*ἀγγουρος = ἄωρος*). Semantiniu požiūriu toks aiškinimas visai patikimas, nes agurkai kaip tik ir buvo vartojami žali, nelaukus iki visai jie išnoks (plg. O. Schrader, Reall., 1, 653; V. Hehn, 320). Gr. *ἀγγουρον* siejamas taip pat su pers. *angūr* „vynuogių kekė“ (plg. F. Miklosich, Et. Wb., 2, 371; V. Machek, Rost., 228). Mat, yra tam tikra mažų agurkų rūšis, kurių vaisiai kiek primena vynuogių kekes. Pagaliau net galima gr. *ἀγγουρον* aiškinti kontaminacija pers. *angūr* ir gr. *ἄγουρος* (plg. J. Holub, F. Kopečný, Et. sl., 254). Šalia gr. *ἀγγουρον* aptinkamas ir sudurtinis agurko pavadinimas *τετραἀγγουρον* (V. Hehn, 316), iš kurio kilęs albanų kalbos agurko pavadinimas *trangull* (plg. O. Schrader, Reall., 1, 653).

Pirmiausia su agurkais turėjo susipažinti pietiniai slavai. Tai nulėmė geografinė padėtis. Teigimas, kad rusų kalbon žodis *огурец* pateko iš lenkų kalbos, neturi pagrindo (plg. V. Jagić, AfslPh, 7, 495).

Su graikiška slavų agurko pavadinimo kilme ne visi sutinka. Pavyzdžiui, P. Černychas (Ист. гр., 301; Оч. лекс., 113) mano, jog graikai veikiausiai šį pavadinimą gavo iš slavų. Slavai, jo manymu (Оч. лекс., 61), tokį agurko pavadinimą greičiausiai gavo kur nors iš rytų. Tačiau P. Černycho aiškinimas yra sunkiai pagrįžiamas (plg. т.р. Л. А. Булаховский, ВЯ, 1953, 1, 137).

4. Iš slavų agurko pavadinimas kartu su pačiu daiktu pateko ir į kitus kraštus. Aptinkamas šis pavadinimas germanų kalbose: vok. *Gurke*, šved. *gurka*, dan. *agurk*, norv. *agurk*, angl. *gherkin* „karnišonas, marinuotas agurkėlis“. Į germanų kalbas šis agurko pavadinimas pateko palyginti nelabai seniai. Pirmiausia su juo susipažino vokiečiai. Apskritai, vokiečiai su šiuo augalu susipažino dviem keliais: iš romėnų ir iš slavų. Tai vaizdžiai parodo agurko pavadinimo vokiečių tarmėse geografija. Pietinėje bei vakarinėje Vokietijos dalyse aptinkamas agurko pavadinimas, kilęs iš lot. *cucumis, -eris*, o kitose skolintas iš slavų. Vokiečiai iš slavų šį pavadinimą gavo prekybos keliu. Jis pasitaiko jau XVI a. kalbos paminkluose (plg. Trübners Wb., 259). Vokiečių kalbos paminkluose bei tarmėse aptinkamos įvairios fonetinės šio agurko pavadinimo formos: *Omorke, Umurke, Agurke, Augurke, Augurk, Gorken, Gurcken, Gorken, Gurchen, Ajurke* (F. Weigand, 780-1;

Trübners Wb., 259; O. Schrader, Reall., 1, 653; O. Schrader, IF, 17, 30). Panašus fonetinis įvairumas būdingas daugeliui skolinių. Per vokiečius šis agurko pavadinimas pateko ir į kitas germanų kalbas.

Iš slavų šios šaknies agurko pavadinimą pasiskolino ir vengrai — *uborka*, *ugorka*. Taip pat jis randamas ir Pabaltijo suomių kalbose. Į ten jis yra patekęs dvejomis keliais: iš germanų — est. *kurk*, suom. *kurkku* (plg. Л. Хакулинен, 2, 63) ir tiesiog iš slavų — suom. *uggurits* (plg. J. Mikkola, Ber., 23). Vėlesniais laikais iš rusų kalbos agurko pavadinimas pateko ir į kai kurias kitas Tarybų Sąjungos tautų kalbas: evenkik. *огурец*, bur.-mong. *угерсы*, tuv. *огурец*, avar. *охрец* ir kt.

5. Šios šaknies agurko pavadinimas randamas ir baltų kalbose. Į čia jis pateko taip pat veikiausiai dviem keliais.

Lietuviai agurko pavadinimą pasiskolino iš slavų. Į lietuvių kalbą šis žodis galėjo patekti iš lenkų arba baltarusių kalbų. K. Būga (Žd., 19), A. Briukneris (Fw., 66) mano, jog lietuviai šį pavadinimą gavo iš lenkų. Kiti prileidžia abi galimybes (plg. Pr. Skardžius, Lw., 26; E. Fraenkel, Et. Wb., 2; J. Otrębski, Tw., 3, 5). Fonetškai liet. *aguřkas* galėjo kilti tiek iš lenkų *ogurek* (nuo XVI a. *ogórek*), tiek iš balt. *огурокъ*. Ši forma aptinkama ir įvairiuose XVI a. Lietuvos kunigaikštystės raštuose (plg. K. Jablonskis, 451; K. Būga, Žd., 19). Toks agurko pavadinimas dažnai aptinkamas mūsų senuosiuose raštuose. Jį turi jau J. Bretkūnas, K. Širvydas, S. Chilinskis (plg. K. Būga, Žd., 19). Lietuvių kalbos tarmėse šalia formos *aguřkas* aptinkamos ir formos *aguřklas* (Vks, Užv, Kl, Kv, Škn, Grz, Krp, Plng, Skd; K. Būga, Žd., 19; L.k. žd., 1, 26), *vaguřklas* (Slnt, Pln, Nv, Mžk, Sd, Krtn, Yl), *guřklas* (Štk; A. Bezenberger, Lit. F., 116). Formanto *-l-* atsiradimą čia K. Jaunius aiškino žodžio *gurklỹs* įtaka (plg. K. Būga, Žd., 19). Toksai aiškinimas gana įmanomas. Žodžio pradžios balsio *a-* numetimas, gal būt, taip pat iš dalies patvirtintų šių žodžių ryšį. E. Frenkelis (Et. Wb., 178) kitaip šį klausimą aiškina. Jo nuomone, žodis *guřklas* paskolintas iš vokiečių kalbos, o formantas *-l-* atsiradęs žodžio *cviklas* įtakoje. Vargu galima sutikti su tokiu E. Frenkelio aiškinimu. Vienintelis argumentas, jog šis žodis galėjo būti paskolintas iš vokiečių kalbos yra *a-* nebuvimas. Tačiau šis balsis galėjo nukristi ir be pašalinės kalbos įtakos (plg. baltr. *агурок*: *гурок*, vok. *Agurke*: *Gurke* ir kt.).

Lietuvių kalboje aptinkame ir kai kurių kitų augalų pavadinimų, kilusių iš agurko vardo, būtent: *agurkỹnas* „Borrage officinalis“ (L.k. žd., 1, 25), *aguřkininkas* „daržo žolė dideliais plaukuotais lapais, agurko skonio“ (L. k. žd., 1, 25), *aguřkės* „Borrage officinalis“ (L. k. žd., 1, 25), *aguřklė* „Borrage officinalis“ (L. k. žd., 1, 26), *aguřkialapis*, *aguřkialapis*, *agurkliažolė* „dumblinuose ežeruose ar gana giliose balose auga žolė, kurios lapai plauko vandenyje ir nedideli (ne lelijų), o lapkočiai ploni ir ilgi, net iki dugno“ (L. k. žd., 1, 25, 26). Žodžiuose *aguřkialapis*, *agurkliažolė* pirmasis *-l-* yra veikiausiai išpraustinis, atsiradęs antrojo *-l-* įtakoje, nes žodžiai *aguřklas*, *aguřklė* šioje tarmėje nėra vartojami.

Latvijos teritorijoje aptinkamas ir pievos pavadinimas *Agurkle*, kuris taip pat sietinas su liet. *aguřklė*, *aguřklas* (plg. J. Endzelīns, LV, I, 1, 6).

6. Latvių kalboje vartojamas taip pat šios šaknies agurko pavadinimas. Jo patekimo į latvių kalbą istorija kiek kitokia kaip lietuvių. Jau E. Gliuko (1652—1705) biblijos vertime randame formą „to Agurķu“. Tai skolinys iš vid. vok.

žem. *augurke* (plg. J. Sehwers, 4, 302). G. F. Stenderio žodyne (1,393)) randame formą *augurkes*, kuri taip pat laikoma skoliniu iš vok. žem. *agurke* (plg. J. Sehwers, 302). Šio žodyno papildymuose pastebima, jog šiaip vartojama vienaskaitos forma *agurkis* (plg. t. p., 302). Į rytinę Latvijos dalį agurko pavadinimas *agurķis* galėjo patekti ir iš slavų (plg. K. Būga, Žd., 19; И. Эндзелин, Жив. ст., 1899, 3, 253; A. Brückner, Fw., 166).

Dabartinėje literatūrinėje latvių kalboje vartojama forma *gurķis*. Žodžio pradžios *a-* nukritimui galėjo turėti įtakos vokiečių kalbos forma *Gurke*. Nors galėjo tai įvykti ir be pašalinės įtakos.

Kuršių kopų žvejų latvių tarmėje vartojama forma *gurke* (plg. J. Plāķis, 58). Tai skolinys iš vokiečių kalbos.

7. Ide. kalbose aptinkame keletą agurko pavadinimų. Daugelyje slavų kalbų vartojamas agurko pavadinimas yra gautas iš graikų. Iš slavų šis pavadinimas pateko į germanų, kai kurias suomių-ugrų, baltų kalbas. Lietuviai agurko pavadinimą gavo iš lenkų arba baltarusių kalbų. Į latvių kalbą jis pateko iš vokiečių. Tačiau dalis latvių — latgaliai galėjo agurko pavadinimą gauti ir iš slavų. Apie agurko pavadinimą senojoje prūsų kalboje neturime jokių žinių.

S a n t r u m p o s

alb. — albanų
 angl. — anglų
 aukšt. — aukštaičių
 avar. — avarų
 baltr. — baltarusių
 bizant. — bizantiečių
 bulg. — bulgarų
 bur. — mong. — buriatų — mongojų
 ček. — čekų
 dan. — danų
 dial. — dialektinis
 est. — estų
 evenk. — evenkų
 evenkik. — evenkikų
 gr. — graikų
 ide. — indoeuropiečių
 isp. — ispanų
 it. — italų
 lat. — latvių
 lenk. — lenkų
 liet. — lietuvių
 lyb. — lybių
 lot. — lotynų
 luž. — lužicų
 mokš. — mokšos
 mol i. — moldavų
 norv. — norvegų
 oland. — olandų
 pers. — persų
 port. — portugalų
 pranc. — prancūzų
 rum. — rumunų

rus. — rusų
 sen. — senovės
 serb. — chr. — serbų — chorvatų
 slovėn. — slovėnų
 slov. — slovākų
 ssl. — senovės slavų
 suom. — suomių
 šved. — švedų
 tuv. — tuvinų
 ukr. — ukrainiečių
 vid. — vidurio
 vok. — vokiečių
 žem. — žemaičių

* * *

Grz — Gruzdziai
 Yl — Ylakai
 Kl — Kuliai
 Krp — Kruopiai
 Krt — Kretinga
 Kv — Kvedarna
 Mžk — Mažeikiai
 Nv — Nevarėnai
 Pln — Plungė
 Plng — Palanga
 Sd — SeJa
 Skd — Skuodas
 Slnt — Salantai
 Škn — Šakyna
 Štk — Šateikiai
 Užv — Užventis
 Vks — Vieksniai

L I T E R A T Ū R A

1. K. Almiņauskis, Die Germanismen des Litauischen, Kaunas, 1935.
2. F. Adamovičs, Filologu biedrības raksti, 3, 97—109, Rīgā (1927).
3. A. Bezzenberger, Litauische Forschungen, Göttingen, 1882.
4. А. И. Бодуэн де Куртэнэ, Несколько слов о культуре первобытных и древних славян, Варшава, 1890.
5. É. Boisacq, Dictionnaire étymologique de la langue grecque, Heidelberg—Paris, 1916.
6. A. Brückner, Die slavischen Fremdwörter im Litauischen, Weimar, 1877.
7. А. Будилович, Первобытные славяне, 1, Киев, 1878.
8. K. Būga, Lietuvių kalbos žodynas, Kaunas, 1924—5.
9. K. Būga, Zeitschrift für slavische Philologie, 1, 26—55, Leipzig (1925).
10. K. Būga, Rinkiniai raštai, 2, Vilnius, 1959.
11. Л. А. Булаховский, Вопросы языкознания, 1953, 1, 131—9, Москва (1953).
12. H. Burchardówna, Przegląd archeologiczny, 9, z. 2—3, 153—76, Poznań (1953).
13. G. Buschan, Vorgeschichtliche Botanik der Cultur- und Nutzpflanzen der alten Welt auf Grund prähistorischer Funde, Breslau, 1895.
14. A. de Candolle, Der Ursprung der Culturpflanzen, Leipzig, 1884.
15. П. Я. Черных, Очерк русской исторической лексикологии, Москва, 1956.
16. П. Я. Черных, Историческая грамматика русского языка, Москва, 1952.
17. J. Dagys (red.), Lietuviškas botanikos žodynas, Kaunas, 1938.
18. В. Даль, Толковый словарь живого великорусского языка, 1—4, Москва, 1955.
19. EH = J. Endzelīns un E. Hauzenberga, Papildinājumi un labojumi K. Mūlenbacha Latviešu valodas vārdnīcai, 1—2, Rīgā, 1934—46.
20. EM = J. Endzelīns, K. Mūlenbacha Latviešu valodas vārdnīca, 1—4, Rīgā, 1923—32.
21. J. Endzelīns, Latviešu valodas gramatika, Rīgā, 1951.
22. J. Endzelīns, Baltu valodu skaņas un formas, Rīgā, 1948.
23. J. Endzelīns, Latvijas PSR vietvārdi, I, 1, Rīgā, 1956.
24. И. Эндзелин, Живая старина, 1899, 3, 285—312, Санктпетербург (1899).
25. E. Fraenkel, Litauisches etymologisches Wörterbuch, Heidelberg, 1955—9.
26. H. Frischbier, Preussisches Wörterbuch, 1—2, Berlin, 1882—3.
27. J. Gerullis ir Chr. Stang'as, Lietuvių žvejų tarmė Prūsiose, Kaunas, 1933.
28. M. Graudiņa—Jos 1957 m. Kuršių Neringoje užrašyta tarminė medžiaga (rankraštis).
29. Л. Хакулинен, Развитие и структура финского языка, 2, Москва, 1955.
30. V. Hehn, Kulturpflanzen und Haustiere in ihrem Übergang aus Asien nach Griechenland und Italien sowie in das übrige Europa, siebente Auflage, neu herausgegeben von O. Schrader, mit botanischen Beiträgen von A. Engler, Berlin, 1902.
31. J. Holub, F. Kopečný, Etymologický slovník jazyka českého, Praha, 1952.
32. J. Hoops, Reallexikon der germanischen Altertumskunde, 1—3, Strassburg, 1911—6.
33. K. Jablonskis, Lietuvos archyvas, 1, XVI amžiaus Lietuvos inventoriai, Kaunas, 1934.
35. V. Jagić, Archiv für slavische Philologie, 494—5, Berlin (1884).
36. T. E. Karsten, Die Germanen, Berlin—Leipzig, 1928.
37. T. E. Karsten, Indogermanische Forschungen, 26, 236—58, Strassburg (1909).
38. V. Kiparsky, Die gemeinslavischen Lehnwörter aus dem Germanischen, Helsinki, 1934.
39. V. Kiparsky, Fremdes im Baltendeutsch, Helsingfors, 1936.
40. F. Kluge, Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache, 17. Auflage, Berlin, 1957.

41. В. И. Костельницкий, Русско-литовские языковые связи по словарным материалам литовского языка, Ленинград, 1953 (rankraštis).
42. F. Kurschat, Wörterbuch der litauischen Sprache, 1-2, Halle, 1870-4.
43. Nīcas un Bārtas mācītāja Jāņa Langija 1695. gada latviski-vāciska vārdnīca ar īsu latviešu gramatiku. Pēc manuskripta fotokopijas izdevis un ar apcerējumiem... papildinājis E. Blese, Rīgā, 1936.
44. L. k. žd., 1-5=Lietuvių kalbos žodynas (1-2 t. redaktorius J. Balčikonis, 3-5 t. atsak. redaktorius K. Ulvydas), Vilnius, 1941-1959.
45. V. Machek, Česká a slovenská jména rostlin, Praha, 1954.
46. V. Machek, Etymologický slovník jazyka českého a slovenského, Praha, 1957.
47. V. Machek, Lingua Posnaniensis, 2, 145-61, Poznań (1950).
48. G. Mancelius, Phraseologia lettica, Das ist: Täglicher Gebrauch der Lettischen Sprache, Riga, 1638.
49. A. Meillet, Études sur l'étymologie et le vocabulaire du vieux slave, Paris, 1902.
50. J. Mikkola, Berührungen zwischen den westfinnischen und slavischen Sprachen, Helsingfors, 1894.
51. F. Miklosich, Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen, Wien, 1886.
52. Postilla Lietuwizka... Wilniuy per Jokubą Morkuną... Metuose... 1600.
53. J. Otrębski, Wschodniolitewskie narzeczce twereckie, 3, Kraków (1932).
54. J. Plāķis, Kursenieku valoda, Rīgā, 1927.
55. А. Преображенский, Этимологический словарь русского языка, Москва, 1910-14.
56. П. А. Расторгуев, Северско-белорусский говор, Ленинград, 1927.
57. A. Rosetti, Influența limbilor slave meridionale asupra limbii române (sec. VI-XII), București, 1953.
58. O. Schrader, Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde, 1-2, Berlin, 1917-29.
59. O. Schrader, Indogermanische Forschungen, 17, 11-37, Strassburg (1904-5).
60. J. Schwerts, Sprachlich-kulturhistorische Untersuchungen vornehmlich über den deutschen Einfluss im Lettischen, Leipzig, 1936.
61. Pr. Skardžius, Die slavischen Lehnwörter im Altlitauischen, Kaunas, 1931.
62. И. И. Срезневский, Материалы для словаря древне-русского языка по письменным памятникам, 1-3, Санктпетербург, 1893-1903.
63. G. F. Stender, Lettisches Lexicon, Mitau, 1789.
64. C. Szyrwid, Dictionarium trium linguarum, Vilnae, MDCCXIII.
65. T. Šmite, Filologu biedrības raksti, 12, 49-58, Rīgā (1932).
66. A. Švābe, Izglītības ministrijas mēnešraksts, 1922, № 2, 165-80, Rīgā (1922).
67. Trübners deutsches Wörterbuch, herausgegeben von A. Goetze, Berlin-Leipzig, 1936-7.
68. S. C. Uhlenbeck, Archiv für slavische Philologie, 15, 481-92, Berlin (1893).
69. M. Vasmer, Russisches etymologisches Wörterbuch, 1-3, Heidelberg, 1950-7.
70. M. Vasmer, Zeitschrift für slavische Philologie, 19, 448-52, Leipzig (1947).
71. M. I. A. Voelkel, Die lettischen Sprachreste auf der Kurischen Nehrung, Heidelberg, 1879.
72. F. L. K. Weigand, Deutsches Wörterbuch, 1-2, Giessen, 1909-10.